

Krista Aru Karl Morgensterni 250. sünniaastapäeval
Toomemäel Area Morgensterniana's 28.08.2020.
Foto: Alar Madisson

Meie raamatukogu ja meie aastaraamat

Krista Aru
Tartu Ülikooli raamatukogu
direktor

Teie käes on Tartu Ülikooli raamatukogu aasta-raamat. Ühtaegu uus ja vana, sest ülikooli raamatukogu esimene aastaraamat ilmus juba 1996. aastal, sisaldades ülevaateid ja kokkuvõtteid raamatukogu tegemistest 1995. aastal. 2005. aastal ilmus aastaraamat veel paberväljaandena, kuid seejärel tegemine katkes. 2010. aastal katsetati elektroonilise aastaraamatuga, kus võeti kokku raamatukogu areng ja saavutused perioodil 2006–2009 ning vaadati lootusrikkalt raamatukogu tulevikku, kuid selle ilmumise järel väljaande tegemine peatus. Tulid teised ajad ja teised tegemised ning ilmselt mingil hetkel näis, et aastaraamatut ei vaja enam keegi. Ei vaja need, kes majas töötavad, ega need, kes raamatukogus käivad. Aastaraamatust loobuti vaikselt, see jäi lihtsalt ilmumata.

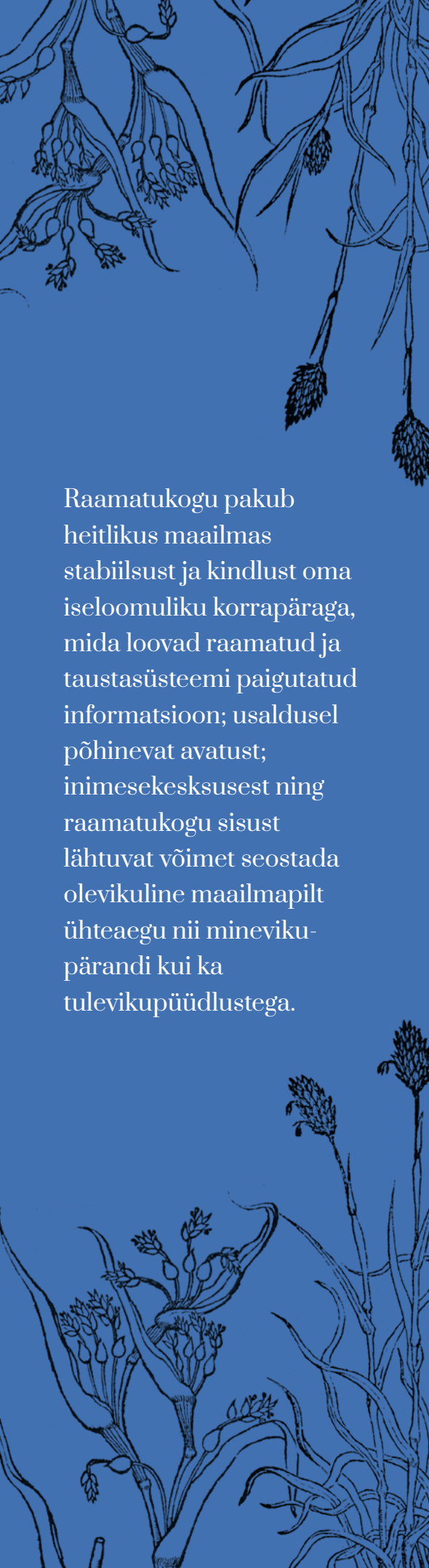
Nii ongi sel aastal ilmunud väljaanne oma sisu poolest ühtaegu uus ja vana, sest siin ei käsitleta raamatukogu ühte-kahte viimast aastat, vaid kõiki neid muudatusi ja protsesse, valikuid ja otsuseid, mis on kujundanud raamatukogu kaasaegseks, sõbralikuks ja avatud keskkonnaks rohkem kui kümne aasta jooksul.

Miks taas paberil trükitud aastaraamat ja miks just aastal 2022?

2022. aasta on raamatukogul juubeliaasta: kaks-sada kaksikümmend aastat tagasi, 1802. aasta 23. juunil (vkj 11. juunil), tehti raamatukogu laenutus-päevikusse esimene sissekanne ja raamatukogu alustas oma tegevust valgustusideede vaimus

üleüldist kasu teeniva tarberaamatukoguna. Raamatukogu esimene direktor, Saksamaalt kõnekunsti, klassikalise filoloogia, kirjandus- ja kunstiajaloo professoriks kutsutud Johann Karl Simon Morgenstern (1770–1852, direktor 1802–1839) tunnistas raamatukogu loomise oma elutöök, kirjutades: „Ülikooli esimese raamatukoguhoidjana lõin ma talle kõigil aladel valitud raamatukogu, mõjutasin raamatute valikuga osaliselt selle paiga kultuuri, kus ma elasin.“ Selle lausega osutas K. Morgenstern raamatukogu esmapilgul tabamatule, kuid samas ajast aega kehtima jäänud mõjule – juba ainuüksi raamatukogu olemasolu kujundab selle asupaiga kultuuri.

Raamatukogu, mis on sajandeid järjepidevalt tegutsenud kõikide ideede ja teadmiste kannul liikuvate inimeste heaks, muutudes ning kohanedes olude ja vajadustega ning seejuures säilitanud oma põhiolemuse, peab ise hoolitsema, et tema lugu kestaks, et oleks võimalik aastakümneid hiljem mõista raamatukogu püüdlusi ja argipäeva. Oma loo mõtestamiseks pole aga paremat võimalust kui aastaraamat, mis võtab kokku olnu ja milles avaldatud tekstidest ning fotodest kumab alati läbi asutuse meeoleolu, väärtusbaas ja püüdlemine tasakaalu järele traditsioonilise ja uuemeelse vahel. Ülikooli raamatukogu jaoks pole aastaraamatu taastamiseks paremat aastat kui just 2022, mis sunnib rohkem kui ükski teine aasta ühtaegu vaatama minevikku ning tulevikku. Vaatama tagasi, et osata sellest endaga kaasa võtta kõik kestev ja hea ning vaatama kaugemale ette, et osata õigel ajal ja

Raamatukogu pakub heitlikus maailmas stabiilsust ja kindlust oma iseloomuliku korrapäraga, mida loovad raamatud ja taustasüsteemi paigutatud informatsioon; usaldusel põhinevat avatust; inimesekesksusest ning raamatukogu sisust lähtuvat võimet seostada olevikuline maailmapilt ühteaegu nii mineviku-pärandi kui ka tulevikupüüdlustega.

õiges suunas muuta ja muutuda. Pealegi on aasta 2022 raamatukogule juubeliaasta veel teiseski tähenduses: 22. veebruaril 1982. aastal avati suure pidulikkusega raamatukoguhuone Struve tänaval. 27 500 m² suurune maja, mis oli avamisaastal moodsa-maid terves Nõukogude Liidus, võimaldab ka nelikümmend aastat hiljem paindlikku ja kaasaegset kasutajakeskkonda.

Lisaks kahele nimetatud ümmargusele tähtpäevale ülikooli raamatukogus on sel aastal Eestis esmakordselt raamatukogude aasta. Üleriigiline raamatukogude aasta peaks raamatukogud kuuldavaks tegema, näitama raamatukogu vajalikkust ja tähtsust ühiskonna eneseteadvuse kandmisel.

Loomulik on aastaraamatu ilmumine just trükitud kujul. Raamatukogu on loodud koguma, säilitama ja edasi andma talletatud kultuurimälu, olgu see siis fakti, emotsiooni või lihtsa kirjeldusena, olgu see väljendatud paberile trükitult või digitaalsena. Raamatukogus, mille fondides on neli miljonit teavikut, vanimad neist sajandite kauguselt, püsib usk trükitud sõnasse ja selle säilimisse. Kõik digitaalne, mille arendamisega iga päev aktiivselt ja järjepidevalt tegeleme, omab siin majas suurt praktilist väärtust, kummutamata sellega usku paberil trükitud raamatusse. Sest kui me ei usu raamatu püsimisse siis, kui raamatu kõrvale tuleb aina uusi infokandjaid, on raske, kui mitte võimatu südamega raamatukogus töötada. Aga raamatukogus töötatakse südamega, sest teisiti siin ei saagi.

Aastaraamatul on veel üks tähendus, mis ajas ilmselt ei muutu: selle tegemine kasvatab asutuse identiteeti ja ühtekuuluvustunnet, seda silmale märkamatu niidistikku, millest aga kokkuvõttes sõltub igale raamatukogu külastajalegi tajutav üldine õhustik ja meeleolu.

Raamatukogu on avatud kõigile

Ajal, mil aina kiiremini keerlev igapäev muudab sündmusi, tähendusi ja inimesi, vajab raamatukogu kui institutsioon pidevalt ümbermõtestamist, ülesannete täpsustamist, vahel uuesti sõnastamist, et olla vajalik. Just nimelt vajalik, sest üldjuhul tullakse raamatukokku, kui seda on vaja.

Külastaja toob raamatukokku vajadus õppida, vajadus uurida, vajadus raamatut lugeda ja viimasel ajal üha rohkem vajadus intelligentselt aega veeta. Iga külastaja tuleb raamatukokku iseenda pärast. Raamatukogu võtab iga üksiku inimese vastu just sellisena, nagu ta tuleb – oma tahtmiste ja soovidega, ka siis, kui tullakse

kellegagi koos. Raamatukogu ei paku midagi, isegi ei kõneta, kui külastaja seda ei soovi. Sellel, miks keegi raamatukokku tuleb, millist allikat või raamatut siit otsib ja vajab, on alati isiklik põhjus. Ja just seepärast, et need isiklikud vajadused ja ootused on täpselt nii erinevad, nagu on iga inimene, peab hea raamatukogu olema võimalikult täiuslik ja mitmekesine.

Hea raamatukogu ja veelgi enam – hea raamatukogutöötaja – peab suutma vastata iga külastaja tahtmisele. Ennekõike muidugi siit otsitava ja soovitava teose osas. Teatavasti pole see alati võimalik. Väga lihtsal põhjusel: raamatukogudel pole kunagi nii palju raha, et osta kokku kõike ilmuvat kogustes, mis kõiki rahuldaks. Ikka on, et keegi jääb vahel soovitust ilma, sest seda kas pole üldse või on keegi teine laenutamise ees jõudnud. Et vahekord raamatuturgudel ilmuvate ja raamatukokku jõudvate ühikute vahel läheb üha suuremaks, seda just raamatukogu kahjuks, kasvab üha olulisemaks raamatukogutöötaja roll. Tema peab vajadusel täitma lõhe külastaja soovitu ja kindlal ajahetkel olemasoleva vahel. Ta peab teadma ja oskama pakkuda puuduvale asendusvõimalusi, kas digitaalseid või sisult sarnaseid. Ta peab seejuures olema mõistev, kannatlik ja vastutulelik (peab parimal moel aitama ka siis, kui külastajal on paha tuju ja meel mõru), erudeeritud ja haritud (peab suutma suhelda mitmes keeles, sisukalt vastama küsimustele nii geograafiast, inimloomusest, keeltest kui kõigest muust siin päikese all). Aga isegi sellest enam ei piisa. Üha rohkem ja sagedamini peab raamatukogutöötaja olema hingehoidja, oskama külastajat toetada tema sotsiaalses nõutuses, mis on aegadest ja oludest tulenevalt pigem kasvamas kui kahanemas.

Viimasel ajal vajatakse aga aina enam raamatukogu kui keskkonda. Kusjuures soojast ja puhtast ruumist keskkonnana enam ei piisa, oodatakse, et raamatukogus oleks hea ja kiire internetiühendus, et kõik huvipakkuv oleks hõlpsasti kättesaadav, et siit saaks mobiililaadijat, arvutit, peavalurohtu ja kosutavat teed või kohvi. Raamatukogu pingutab küll lugejate mugavuse nimel, aga mugavus

on raamatukogu tähenduses eelkõige kõikide lugemishuvi pakkuvate materjalide kättesaadavus, ülejäänud on lisanduv, kuid siiski pigem kõrvaline. Loodetavasti see nii jääbki ja raamatukogu ei hakka kunagi konkureerima meelelahutuskeskustega ega lähedase kaaslase – muuseumiga.

Kooskõlas aja vaimuga

Ülikooli raamatukogu puhul on raamatukogule esitatavate ootuste-vajaduste peamiseks sõnastajaks akadeemiline seltskond ja nendega seotud teadusmaailm, aga akadeemilise maailma ootuste ja vajaduste järgi toimiva raamatukogu kasutajaks ja kasusaajaks kogu avalikkus. Ehk raamatukogu kaudu peab jõudma ka kõige spetsiifilisem ja ainulaadsem akadeemiline teadmine iga külastajani, kui ta seda soovib. Ülikooli raamatukogu peab parimaid teadmisi pakkuma kõikidest suurtest ja hõlmavatest, aga samuti väga spetsiifilistest teadusvaldkondadest, alates geenitehnoloogiast, ressursside väärindamisest, geomeetriast ja kliinilisest psühholoogiast suurte ja väikeste keelten. Siin peavad leiduma iga teadusala tüvitekstid nende esimestest seisukohtadest kuni kaasaja saavutuste ja tulevikuideedeni. Ülikooli raamatukogu kogude moodustamisel on seega põhiprintsiip teaduseülene klassikaline universaalsus. On selge, et raamatukogutöötaja, kui tark ja püüdlik iseõppija ta ka poleks, ei oskaks info- ja teabeküllases maailmas iga teadusvaldkonna jaoks teaduslikus mõttes kõige täpsemat ja pädevamat valikut teha. Ei ajakirjade-artiklite andmebaaside ega isegi mitte trükitud raamatute osas. See saab sündida ainult teadlaste endi abil, see saab teoks vaid raamatukogu dialoogis ja koostöös akadeemilise kogukonna esindajatega. Raamatukogutöötaja peamine oskus on siinjuures olla avatud, empaatiline, piisavalt nutikas ja teadlik kõikidest kaasaegse infomaailma võimalustest. Raamatukogutöötaja peab olema vikipeedialik kõikiteadja, paindlik ja avatud meelega kuulaja, kel on selge arusaam teadusraamatukogu vastutusest teenida kogu teadust. Seega ei kujunda teadusraamatukogu spetsiifikat enam mitte ainult kogude unikaal-

sus ega siit kättesaadava infomaailma mitmekülsus, vaid sellega võrdväärselt raamatukogu oskus ja teadlikkus hoida ja kasvatada kompetentse, mis suudavad vajaliku kiiruse ja täpsusega otsida ja leida, orienteeruda ja valida, kaasa rääkida ja otsustada.

Kogude üha suurem kättesaadavus ühes aina isikukeskemaks kujunevate arvamustega, millal ja miks on kellelgi hea raamatukogus olla, tingib raamatukogu paindlikkuse. Teisalt suureneb aga ka teadusmaastiku nõudlikkus ja erialane täpsus, mis vahel võib viia isegi selleni, et raamatukokku saabuvadki raamatud, ajakirjad või andmebaasid, mida vajab ja kasutab vaid mõni üksik lugeja. Üsna loomulikult järgneb siit küsimus, kas spetsialiseerumise jätkudes ja individuaalsete hoiakute kasvades suudab teadusraamatukogu lähemas tulevikus enam täita raamatukogu asutamisaegade suurt ülesannet – kujundada oma olemasolu ja raamatute valikuga keskkonda enda ümber?

Ma ei kahtle selles, et suudab. Seda küll vaid teistsugusel kujul ja teiste vahenditega. Digiajastu, mil kultuurimälu ja teadustekstide talletamine digitaalsel kujul on muutnud need kergemini ja kiiremini kättesaadavaks kõigile huvilistele, on raamatukogu teatud mõttes vabastanud. Vabastanud vähemalt osast neist ülesannetest, mis kord kuulusid raamatukogu igapäevaellu.

Kultuurimälu talletamine on muutunud raamatukogus lihtsamaks, uuendusmeelsemaks ja ajakohasemaks, kuid selle eesmärk tagada põlvkondadeülene, ajast, oludest ja indiviididest sõltumatu stabiilsus ja ligipääsetavus teadmiste – olgu need tekstide või visuaalide kujul – on ju jäänud samaks. Uued vahendid ja võimalused on tunduvalt suurendanud raamatukogu tegevusvabadust ja laiendanud tegevusraadiust ning samas kasvatanud raamatukogu vastutust ühiskonna ees.

Anda inimestele loomeks ja väljenduseks sobivaim keel ja vahendid

2018. aasta novembris, kui pärast pikka ja kõigile asjaosalistele valulist remonti avas raamatukogu taas oma ukсед, oli kõik väga lootusrikas. Raamatukogu oli saanud uueks ja kaasaegseks õpi- ja töökeskkonnaks. Siin on õhku ja avarust, võimalusi töötada üksi ja sõpruskonnaga, oma arvutiga või raamatukogu vahenditega. Miljoni teavikuga avahoidlas võib ilma kõrvalise abita leida endale ise vajaliku raamatu, muusikasaalis nautida helitöid või spordisaalis keha virgutada. Uuenenud konverentsikeskus ootas kasutajaid ning kaasajastatud ventilatsioonisüsteem tagas puhtama õhu ning sobivaima mikrokliima nii külastajatele kui miljonitele teavikutele. Tee raamatukogusse leidsid üles paljud lugejad: need, kes olid raamatukogu remondi lõppemist ja taasavamist kannatamatult oodanud, ja need, kes olid alles ülikooli jõudnud ning nüüd tõttasid raamatukogu avastama.

Kuid siis tuli pandeemia, mis sundis peale oma nõuded ja reeglid, ettevaatusabinõud ning piirangud. Raamatukogu 2021. aastal valminud ja vastu võetud uus arengukava pole ilmselt seetõttu ülearu ambitsioonikas, vaid on realistlik ning sätestab arenemist suundades, kus raamatukogu ei ole sõltuv muutuvatest maailmatuultest ning on vajalik ülikoolile ja kogu Eestile.

Raamatukogu jääb kõigi ülikooliga seotud inimeste: nii tudengite, õppejõudude kui ka teadlaste igapäevatöö tugisüsteemiks. Avatus uutele ideedele, suutlikkus ette aimata aina kiiremini muutuva ja mitmeti problemaatilisse järku jõudnud maailma vajadusi, uudishimu ja tahtmine katsetada – kõik see viib teadust edasi. Et olla hea tugisüsteem, peab raamatukogu ise olema võimalikult paindlik ja dialoogidele vastuvõtlik. Selles vaimus püsimeks osaleb raamatukogu paljudes rahvusvahelistes koostöövõrgustikes ja -projektides. Neist olulisemad koonduvad sõnapaari – avatud teadus – alla ning

ulatuvad digitaalselt arhiveeritud ja kättesaadavate teadusandmete säilitamisest kodaniku-teadust edendavate arendusteni.

Oskust ja suutlikkust endale digimaailmast vajalikku leida, hinnatakse üha enam. Kõike on ju vaja kätte saada kiiresti ning raamatukogu püüab siin toimida põhimõttel, et pakume igale külastajale õnge, millega ta saab ise kala püüda. Ehk teisiti: raamatukogu pakub infopädevuskoolitusi, nõustamist, õpetust andmebaaside kasutamiseks nii ülikooli magistrantidele kui doktorantidele, aga üha rohkem ka gümnaasiumiõpilastele kui raamatukogu tulevastele kasutajatele. Raamatukogu on ju loodud kandma Eesti ühiskonna vaimset selgroogu – püüdu hariduse ja harituse poole. Nii nagu ammustel aegadel seisis raamatukogu selle eest, et õpetada rahvast kiiremini ja paremini lugema, teeb ta seda nüüdki. Ikka selleks, et teadmised ja õpetused oleksid kättesaadavad, et iga inimene tuleks oma eluga paremini toime. Tänapäeval ei õpeta raamatukogu kirjatähti, vaid digitaalset kirja- ja lugemisoskust. Vahendid on muutunud, kuid kirjaoskuse õpetamise eesmärk on jäänud samaks – anda inimestele loomeks ja väljenduseks sobivaim keel ja selleks vajalikud oskused.

Raamatukogu tähendab stabiilsust ja kindlust

Ülikooli raamatukogu kahesaja kahekümnes aastas on olnud paremaid ja halvemaid aegu, kergemaid ja raskemaid valikuid, kuid raamatukogu on nende kõikidega alati toime tulnud. Raamatukogu on ju loodud kaitsma ja levitama haridust ja teadmisi, ning isegi siis, kui riigivõim püüab raamatukogu oma tahtmise ja kontrolli alla painutada, suudab raamatukogu varem või hiljem end uuesti sirgu ajada. Asjata ju ei kinnitata, et teadmised on võim, ning kõik, mis püsib teadmiste võimu teenistuses, on suurem poliitilise süsteemi seatud reeglitest.

Vaadates ülikooli raamatukogu tulevikku, oleme selle püsimises kindlad. Info paljusus ja kirevus nõuavad orienteerumiseks korrastatust ja süstematiseeritust. Raamatukogu pakub heitlikus maailmas stabiilsust ja kindlust oma iseloomuliku korrapäraga, mida loovad raamatud ja taustasüsteemi paigutatud informatsioon; usaldusel põhinevat avatust; inimesekesksusest ning raamatukogu sisust lähtuvat võimet seostada olevikuline maailmapilt ühteaegu nii minevikupärandi kui ka tuleviku-püüdlustega. Just raamatukogu tagab, et mälu oleks kõigile kättesaadav, oleks põlvkondade-ülene, sõltumatult kestav ja läbi uute tõlgenduste, muutuvate rõhuasetuste alati uuenev.

Enne kui kirjatükile punkti panin, muutus maailm eriti barbaarsel moel: 24. veebruari varahommikul tungis Venemaa Föderatsioon oma sõjajõududega kallale Ukrainale. Juhtus see, millest küll räägiti, kuid mida keegi ei suutnud ega tahtnud uskuda.

Võime nüüd küsida, mis kasu on kogu maailma tarkusest, teadmistest ja raamatukogudestki, kui selle võib üks rahvusvahelistest lepetest ja inimeludest mitte hooliv riigijuht hetkega hävitada? Arvan, et me ei tohi kogu olukorra koledusest hoolimata üldse nii mõelda ega küsida. Me peame vaid kinnitama oma tahet ja usku teadmiste jõusse ning teadma, et raamatukogu on seisnud, seisab ja jääb alati seisma kõige inimliku, ühendava ning kestva eest.